

نام برادرش را رفاعه دانسته‌اند.^۴ از احوال ابولبابه تا پیش از مسلمان شدن گزارشی در دست نیست. بر پایه سخن مشهور، وی همراه گروهی از یثربیان در بیعت عقبه دوم* به سال سیزدهم بعثت حضور داشت و پس از بیعت با رسول خدا، از سوی ایشان به عنوان یکی از نقبای انصار برگزیده شد.^۵ از این رو، اسلام آوردنش در فاصله بیعت عقبه اول به سال دوازدهم بعثت و عقبه دوم صورت گرفته است. اما بر پایه روایتی، وی از جمله کسانی بود که پس از هجرت رسول خدا ﷺ به مدینه، در پی انکار ایشان برآمدند؛ ولی با دیدن معجزه پیامبر، تسلیم شدند.^۶ بر پایه خبری، او از بدریان بوده؛^۷ اما مشهور آن است که پیامبر ﷺ او را از میان راه، جایی به نام روحاء*، به مدینه بازگرداند تا جانشین ایشان در آن شهر باشد. پیامبر سهم او را از غنایم همانند حاضران در بدر دانست.^۸ وی در غزوه‌های بنی قینقاع به سال دوم ق. و سَویق نیز جانشین رسول خدا در مدینه بود.^۹ در غزوه

۴. النقات، ج ۳، ص ۳۲؛ الاصابه، ج ۲، ص ۴۰۹؛ فتح الباری، ج ۶ ص ۲۴۸؛ ج ۷، ص ۲۵۲.
 ۵. تاریخ الاسلام، ج ۳، ص ۳۶۱.
 ۶. تفسیر منسوب به امام عسکری، ص ۹۲-۹۶؛ نک: مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۸۲.
 ۷. رجال طوسی، ص ۲۷؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۷۴۰.
 ۸. المغازی، ج ۱، ص ۱۵۹؛ السیرة النبویه، ج ۲، ص ۴۴۵، ۵۰۹؛ الطبقات، ج ۳، ص ۳۴۸.
 ۹. المغازی، ج ۱، ص ۱۸۰؛ السیرة النبویه، ج ۲، ص ۴۵، ۴۹؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۸۱، ۴۸۵.

الذهبی (م. ۷۴۸ ق.)، به کوشش گروهی از محققان، بیروت، الرساله، ۱۴۱۳ ق؛ السیرة النبویه: ابن هشام (م. ۲۱۳ ق.)، به کوشش محمد محیی الدین، مصر، مکتبه محمد علی صبیح و اولاده، ۱۳۸۳ ق؛ الطبقات الکبری: ابن سعد (م. ۲۳۰ ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ ق؛ عیون الاثر: ابن سید الناس (م. ۷۳۴ ق.)، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۴ ق؛ فتوح البلدان: البلاذری (م. ۲۷۹ ق.)، بیروت، دار الهلال، ۱۹۸۸ م؛ مجمع الزوائد: الهیثمی (م. ۸۰۷ ق.)، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۰۲ ق؛ المغازی: الواقدی (م. ۲۰۷ ق.)، به کوشش مارسدن جونس، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۹ ق؛ المنتظم: ابن جوزی (م. ۵۹۷ ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۲ ق.

محمد رضا هدایت‌پناه

ابولبابه انصاری: جانشین پیامبر ﷺ در

مدینه در برخی غزوه‌ها که ستون توبه در مسجدالنبی به او منسوب است

ابولبابه بشیر بن عبدالمنذر بن زُبَیر / زُبَیر^۱ از تیره بنی عمرو بن عوف قبیله اوس^۲ بود. از او با نام رفاعه^۳ نیز یاد شده است؛ اما بسیاری از منابع

۱. جمهره انساب العرب، ص ۳۳۴؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۷۴۰.
 ۲. النقات، ج ۳، ص ۳۲؛ جمهره انساب العرب، ص ۳۳۲، ۳۳۴؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۷۴۰.
 ۳. تاریخ یحیی بن معین، ج ۱، ص ۱۰۸؛ حلیة الاولیاء، ج ۱، ص ۳۶۶؛ رجال طوسی، ص ۳۹.

أُحْدَ به سال سوم ق. و دیگر جنگ‌های پس از آن نیز شرکت داشت.^۱

بر پایه گزارشی، پیامبر ﷺ او را در غزوه بنی قریظه به سال پنجم ق. امیر نبرد کرد.^۲ این شاید از آن روی بود که قبیله او هم‌پیمان یهود بنی قریظه بودند. داستان خیانت وی و توبه‌اش در ماجرای محاصره این طایفه یهود، مشهور است. پیامبر ﷺ به سبب خیانت و عهدشکنی بنی قریظه* در غزوه احزاب، پیشنهاد صلح ایشان را نپذیرفت و به درخواست آنان، ابولبابه را که هم‌پیمانان بود، نزدشان فرستاد. آنان نظر او را درباره تسلیم شدن و پذیرش حکمیت سعد بن معاذ جویا شدند. وی با اشاره به گلوی خود به آنان فهماند که حتی در این صورت نیز کشته خواهند شد.^۳ برخی مفسران نزول آیات ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ و ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ...﴾ (انفال، ۸/ ۲۷-۲۸) را درباره این کار او دانسته‌اند. در این آیات، خداوند ایمان آورندگان را از خیانت کردن به خدا و رسولش بر حذر داشته و فرزندان و اموال را مایه آزمون دانسته است.^۴

به اعتقاد برخی، اموال و فرزندان ابولبابه که نزد بنی قریظه بود، او را به این خیانت واداشتند.^۵ به گزارش‌های دیگر، مظلوم‌نمایی یهودیان و فشار عاطفی ناشی از گریستن آنان، سبب این خیانت بود.^۶ برخی نزول آیات ۴۱ و ۵۱ مائده/۷ و ۱۰۲ توبه/۹ را نیز درباره خیانت وی دانسته‌اند.

به گفته خود ابولبابه، پس از خیانت هنوز گامی برنداشته بود که احساس گناه وجودش را فراگرفت. برای رهایی از عذاب وجدان، به جای آن که نزد رسول خدا ﷺ رود و گزارش دهد، یکسره به مسجد رفت و خود را با طناب به یکی از ستون‌های آن بست و سوگند یاد کرد که اجازه ندهد جز پیامبر ﷺ کسی او را از ستون باز کند.^۷ پیامبر ﷺ با آگاهی از این ماجرا فرمود: اگر او نزد من می‌آمد، برایش آمرزش می‌خواستم. اما اکنون که کار به این جا کشیده است، تا هنگامی که خداوند او را نبخشاید، وی را از ستون نمی‌گشایم.^۸

۵. مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۸۲۳.
 ۶. تاریخ طبری، ج ۲، ص ۵۸۴؛ البداية و النهایه، ج ۴، ص ۶۳۰.
 ۷. جامع‌البیان، ج ۶، ص ۳۱۵، ۳۲۳؛ مجمع‌البیان، ج ۳، ص ۳۱۸.
 ۸. جامع‌البیان، ج ۶، ص ۱۴۹، ۱۷۸؛ ج ۱۱، ص ۱۰؛ مجمع‌البیان، ج ۵، ص ۱۰۱.
 ۹. المنزلی، ج ۲، ص ۵۰۵-۵۰۷؛ السیره النبویه، ج ۲، ص ۲۳۶-۲۳۷.
 ۱۰. تاریخ الاسلام، ج ۲، ص ۳۱؛ البداية و النهایه، ج ۴، ص ۱۱۹.

۱. الطبقات، ج ۳، ص ۳۴۸، ۳۴۹؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۷۴۰.
 ۲. المغازی، ج ۲، ص ۵۰۷.
 ۳. المغازی، ج ۲، ص ۵۰۶-۵۰۷؛ مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۸۲۳.
 ۴. اسباب‌النزول، ص ۱۵۷-۱۵۸؛ الکشاف، ج ۲، ص ۲۱۳-۲۱۴؛ مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۸۲۳.

سرانجام پس از شش^۱، هفت^۲ یا ۲۰ شبانه روز^۳ در پی نزول آیه ۲۷ انفال/توبه او پذیرفته شد.^۴ امّ سلمه، همسر رسول خدا، گزارش کرده که سحرگاهان پیامبر را خندان دید و چون علت را پرسید، ایشان از پذیرش توبه ابولبابه خبر داد. امّ سلمه این مژده را با اجازه پیامبر ﷺ به ابولبابه داد. مردم به سوی او هجوم آوردند تا وی را از ستون باز کنند. اما او جز به انجام این کار به دست پیامبر راضی نشد تا آن گاه که پیامبر ﷺ او را از ستون باز کرد.^۵

بر پایه گزارشی غیر مشهور، ابولبابه از شرکت در آخرین غزوه پیامبر ﷺ یعنی تبوک به سال نهم ق. سر پیچید و پس از پشیمانی، خود را به ستونی در مسجد پیامبر بست^۶ و چون خداوند توبه سرپیچندگان از تبوک را پذیرفت، پیامبر ﷺ وی را از ستون باز کرد و او از ایشان خواست که انفاق همه اموالش را در راه خدا بپذیرد. پیامبر ﷺ پس از نزول آیه ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً...﴾ (توبه/۹، ۱۰۳)

بخشی از اموال او را پذیرفت.^۷ ستونی که ابولبابه خود را بدان بست، از همان زمان به ستون توبه^۸ یا ستون ابولبابه^۹ معروف شد. در گزارشی، از آن به ستون مُخَلَّقَه نیز یاد شده است؛ زیرا همانند ستون مخلقه، خوشبو می شد.^{۱۰} ستون توبه از جای های بافضیلت مسجدالنبی است. به روایتی، پیامبر ﷺ بیشترین نوافل خود را کنار این ستون به جا می آورد.^{۱۱}

برخی منابع از ستیز او با یتیمی از انصار بر سر نخله ای سخن گفته اند. چون پیامبر ﷺ حق را به جانب ابولبابه دید، به سود او حکم کرد؛ اما چون یتیمی را نگرست، از ابولبابه خواست نخلس را در برابر نخلی در بهشت به یتیم واگذارد. اما او نپذیرفت و خشم پیامبر را برانگیخت.^{۱۲}

ابولبابه در فتح مکه به سال هشتم ق. پرچمدار بنی خَطْمَه^{۱۳} یا بنی عمرو بن عوف^{۱۴} از

۷. المغازی، ج ۳، ص ۱۰۷۲؛ جامع البیان، ج ۷، ص ۲۳-۲۴؛ سبیل الهدی، ج ۵، ص ۴۷۸.

۸. صحیح ابن خزیمه، ج ۳، ص ۳۵۰؛ السنن الکبری، ج ۵، ص ۲۴۷.

۹. شرائع الاسلام، ج ۱، ص ۲۱۰؛ سبیل الهدی، ج ۱۲، ص ۳۹۲؛

الموسوعة الفقهية الميسرة، ج ۳، ص ۲۴۴.

۱۰. موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۴۲۳.

۱۱. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۲.

۱۲. المغازی، ج ۱، ص ۲۸۱؛ ج ۲، ص ۵۰۵؛ اسد الغابه، ج ۲،

ص ۳۵۶-۳۵۷.

۱۳. المغازی، ج ۲، ص ۸۰.

۱۴. الطبقات، ج ۳، ص ۳۴۹؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۷۴۰.

۱. السيرة النبوية، ج ۲، ص ۲۲۸.

۲. المغازی، ج ۲، ص ۵۰۷.

۳. البداية و النهاية، ج ۴، ص ۱۳۷.

۴. السيرة النبوية، ج ۳، ص ۷۱۸؛ اسباب النزول، ص ۵۸؛ عیون الاثر، ج ۲، ص ۵۲.

۵. اسد الغابه، ج ۲، ص ۱۸۳؛ عیون الاثر، ج ۲، ص ۵۱؛ تخریج الاحادیث، ج ۲، ص ۲۳.

۶. اسد الغابه، ج ۱، ص ۲۴۵؛ الاصابه، ج ۱، ص ۲۹۴.

اوس و سپس در غزوه حنین پرچمدار بنی عمرو بن عوف بود.^۱ بر پایه نقل یعقوبی، پیامبر ﷺ در فتح مکه، او را جانشین خود در مدینه قرار داد.^۲ گویند: ابولبابه پس از ویرانی مسجد ضرار* به سال نهم ق. از چوب‌های آن منزلی ساخت؛ ولی در آن خانه هیچ خیر و برکتی نیافت.^۳ وی راوی حدیث پیامبر بود^۴ و پسرانش، سائب و عبدالرحمن، از او روایت کرده‌اند.^۵ از روایت‌های او مهلت دادن به بدهکار^۶ و قرائت قرآن با صوت زیباست.^۷

درباره رفتار او با خلفا و اهل بیت ﷺ پس از رحلت رسول خدا ﷺ گزارشی در دست نیست. زمان درگذشت او را پیش از خلافت عثمان^۸ یا در آغاز خلافت او^۹ یا زمان خلافت علی رضی الله عنه^{۱۰} یا پس از سال ۵۰ هـ دانسته‌اند.^{۱۱} وی از همسرش نسبه بنت فضاله، دختری به

نام لبابه^{۱۲} و از دیگر همسرش زینب دختر خدام، پسرانی به نام سائب و عبدالرحمن داشت.^{۱۳}

◀ منابع

الآحاد و المثانی: ابن ابی عاصم (م. ۲۸۷ ق.)، به کوشش باسم فیصل احمد الجوابره، ریاض، دار الدرایه، ۱۴۱۱ ق؛ اسباب النزول: الواحدی (م. ۴۶۸ ق.)، قاهره، الحلیمی و شرکاه، ۱۳۸۸ ق؛ الاستیعاب: ابن عبدالبر (م. ۴۶۳ ق.)، به کوشش علی محمد و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق؛ اسد الغابه: ابن اثیر علی بن محمد الجزری (م. ۶۳۰ ق.)، بیروت، دار الکتب العربی؛ الاصابه: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ ق.)، به کوشش علی محمد و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق؛ الامالی: الصدوق (م. ۳۸۱ ق.)، قم، البعثه، ۱۴۱۷ ق؛ الامالی: المفید (م. ۴۱۳ ق.)، به کوشش غفاری و استاد ولی، بیروت، دار المفید، ۱۴۱۴ ق؛ البدایة و النهایه: ابن کثیر (م. ۷۷۴ ق.)، بیروت، مکتبه المعارف؛ تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر: الذهبی (م. ۷۴۸ ق.)، به کوشش عمر عبدالسلام، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۱۰ ق؛ تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک): الطبری (م. ۳۱۰ ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ تاریخ یحیی بن معین: یحیی بن معین البغدادی (م. ۲۳۳ ق.)، به کوشش عبدالله احمد، بیروت، دار القلم؛ تاریخ الیعقوبی: احمد بن یعقوب (م. ۲۹۲ ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۵ ق؛ تخریج الاحادیث و الآثار: جمال الدین الزبلی (م. ۷۶۲ ق.)، به کوشش

۱. المغازی، ج ۳، ص ۸۹۶.
۲. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۵۸.
۳. المغازی، ج ۳، ص ۱۰۴۷.
۴. الجرح و التعديل، ج ۲، ص ۳۷۵؛ الثقات، ج ۳، ص ۳۲؛ رجال طوسی، ص ۲۷.
۵. تاریخ الاسلام، ج ۲، ص ۳۶.
۶. الامالی، مفید، ص ۳۱۶؛ الامالی، طوسی، ص ۸۳.
۷. سنن ابی داود، ج ۱، ص ۳۳۱.
۸. اسد الغابه، ج ۱، ص ۱۹۶.
۹. فتح الباری، ج ۶، ص ۲۴۸.
۱۰. الطبقات، ج ۲، ص ۳۴۹؛ الثقات، ج ۳، ص ۳۲؛ الكامل، ج ۳، ص ۴۰۳.
۱۱. الاصابه، ج ۷، ص ۲۹۰.

۱۲. الطبقات، ج ۳، ص ۳۴۸؛ المعارف، ص ۱۸۰، ۳۲۵، ۵۹۷.

۱۳. الطبقات، ج ۳، ص ۳۴۸؛ الآحاد و المثانی، ج ۳، ص ۴۴۸.

المعرفة؛ الكامل في التاريخ: ابن اثير على بن محمد الجزري (م. ۶۳۰ق.)، بيروت، دار صادر، ۱۳۸۵ق؛ الكشاف: الزمخشري (م. ۵۳۸ق.)، قم، بلاغت، ۱۴۱۵ق؛ مجمع البيان: الطبرسي (م. ۵۴۸ق.)، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ المعارف: ابن قتيبه (م. ۲۷۶ق.)، به كوشش ثروت عكاشه، قاهره، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۹۲م؛ المغازي: الواقدي (م. ۲۰۷ق.)، به كوشش مارسدن جونس، بيروت، اعلمی، ۱۴۰۹ق؛ مناقب آل ابی طالب: ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ق.)، به كوشش گروهی از اساتید، نجف، المكتبة الحيدرية، ۱۳۷۶ق؛ الموسوعة الفقهية الميسرة: محمد على الانصاري، قم، مجمع الفكر الاسلامي، ۱۴۱۵ق؛ موسوعة مكة المكرمة و المدينة المنورة: احمد زكي يمانی، مصر، مؤسسة الفرقان، ۱۴۲۹ق؛ وفاء الوفاء: السمهودي (م. ۹۱۱ق.)، بيروت، دار الكتب العلمية، ۲۰۰۶م.

سيد محمود سامانی

ابولهب: از بزرگان بنی هاشم، عمو و دشمن

سرسخت رسول خدا ﷺ

عبدالعزى بن عبدالمطلب بن هاشم، از تیره بنی هاشم قبیله قریش به شمار می رود.^۱ کنیه اصلی او ابو عتبّه است.^۲ برخی فرزندی به نام

۱. الطبقات، ج ۱، ص ۹۳؛ المعارف، ص ۱۲۵؛ جمهرة انساب العرب، ص ۱۴.

۲. الطبقات، ج ۱، ص ۹۳؛ المعارف، ص ۱۲۵؛ جمهرة انساب العرب، ص ۱۴؛ فس: تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۴۸.

عبدالله بن عبدالرحمن، دار ابن خزيمة، ۱۴۱۴ق؛ التفسير المنسوب الى الامام العسكري عليه السلام: به كوشش ابطحي، قم، مدرسه امام مهدي عليه السلام، ۱۴۰۹ق؛ تهذيب الكمال: المزي (م. ۷۴۲ق.)، به كوشش بشار عواد، بيروت، الرساله، ۱۴۱۵ق؛ الثقات: ابن حبان (م. ۳۵۴ق.)، الكتب الثقافية، ۱۳۹۳ق؛ جامع البيان: الطبري (م. ۳۱۰ق.)، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۱۲ق؛ الجرح و التعديل: ابن ابی حاتم الرازي (م. ۳۲۷ق.)، بيروت، دار الفكر، ۱۳۷۲ق؛ جمهرة انساب العرب: ابن حزم (م. ۴۵۶ق.)، به كوشش گروهی از علما، بيروت، دار الكتب العلمية، ۱۴۱۸ق؛ حلیة الاولیاء: ابونعیم الاصفهانی (م. ۴۳۰ق.)، بيروت، دار الكتاب العربي، ۱۴۰۵ق؛ رجال الطوسی: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به كوشش القيومي، قم، نشر اسلامي، ۱۴۱۵ق؛ سبل الهدى: محمد بن يوسف الصالحی (م. ۹۴۲ق.)، به كوشش عادل احمد و على محمد، بيروت، دار الكتب العلمية، ۱۴۱۴ق؛ سنن ابی داود: السجستاني (م. ۲۷۵ق.)، به كوشش سعيد محمد اللحام، بيروت، دار الفكر، ۱۴۱۰ق؛ السنن الكبرى: البيهقي (م. ۴۵۸ق.)، بيروت، دار الفكر؛ السيرة النبوية: ابن هشام (م. ۲۱۳-۸ق.)، به كوشش السقاء و ديگران، بيروت، المكتبة العلمية؛ شرائع الاسلام: المحقق الحلبي (م. ۶۷۶ق.)، به كوشش سيد صادق شيرازي، تهران، استقلال، ۱۴۰۹ق؛ صحيح ابن خزيمة: ابن خزيمة (م. ۳۱۱ق.)، به كوشش محمد مصطفى، المكتبة الاسلامي، ۱۴۱۲ق؛ الطبقات الكبرى: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، به كوشش محمد عبدالقادر، بيروت، دار الكتب العلمية، ۱۴۱۸ق؛ عيون الاثر: ابن سيد الناس (م. ۷۳۴ق.)، بيروت، مؤسسة عزالدين، ۱۴۰۶ق؛ فتح الباري: ابن حجر العسقلاني (م. ۸۵۲ق.)، بيروت، دار